

СИМПОЗИУМИ, НАУКОВІ ЧИТАННЯ, НАРАДИ

ГОНЧАРІВСЬКІ ЧИТАННЯ З ПИТАНЬ НАРОДНОЇ КУЛЬТУРИ

Багато зробив для національного відродження України Іван Макарович Гончар (1911—1993). Талант митця — скульптора і художника — поєднувався з громадянською діяльністю, войовничою непоступливістю оборонця нехтуваних національних святинь.

Він народився 27 січня 1911 р. в селі Лип'янка (тепер Шполянський район Черкаської області) в багатодітній селянській родині. З раннього дитинства виявив неабиякий творчий хист, особливо до ліплення. Вищу освіту І. Гончар мав не художню, але сильний потяг до мистецтва вирішив його долю і він став скульптором.

Його творчість здобула широке визнання. Пам'ятники Максиму Горькому в Ялті, Тарасу Шевченку в Яготині, Івану Гонті, Степану Руданському та Миколі Трубляні на Вінниччині, Степану Васильченку на Чернігівщині, народній художниці Катерині Білокур у селі Богданівці на Київщині, статуя «Молодий Шевченко» в Третьяковській галереї, «Тарас-водоноша» в Київському музеї Т. Г. Шевченка, погруддя письменників Олеса Гончара та Андрія Малишка, співака Бориса Гмирі є гордістю українського мистецтва.

Іван Гончар уклав серію альбомів «Україна та українці», де відтворив унікальний культурний мікрокосмос десятків і сотень сіл різних регіонів (місцеві краєвиди, старовинні фотографії мешканців у народних строях, звичаї, мистецькі й етнографічні пам'ятки). Кожна сторінка прикрашена характерним для даної території орнаментом.

У 1960-і роки він був одним з організаторів Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. Музею народної архітектури та побуту в Києві.

Будиночок по вул. Новонаводницькій, 8-а, відвідали тисячі людей з усього світу, що прагнули побачити знаменитий музей Івана Гончара, де налічувалося кілька тисяч експонатів (археологія, твори народного декоративного мистецтва й іконопису, картини, скульптури, стародруки та рідкісні видання з україністики). Унікальність колекції полягала не тільки в її об'ємі, співмірному з надбаннями державних музеїв, не тільки в наявності деяких експонатів, аналогів яким не було в інших зібраннях народного мистецтва. Викликом офіційній ідеології була концепція його збірки. Він акцентував автентичне, первинне, спонтанне в естетичній творчості українців, її релігійну й національну самобутність. Виявляв красу примітиву, натомість ігнорував явища, породжені фабричноподібними підприємствами «народного художнього промислу», мережею «Будинків народної творчості», системою заідеологізованих виставок, конкурсів, почесних звань і відзнак.

У добу посилення репресій проти так званих дисидентів оселя І. Гончара з домашнім музеєм українських старожитностей була опозиційним клубом, де формувались особистості В. Стуса й І. Світличного, В. Чорновола, А. Горської та Є. Сверстюка, І. Дзюби й І. Драча. Будинок його став обложеною фортецею незламного українського духу. В 1970-і роки І. Гон-

чара виключили з партії, викреслили з енциклопедій і довідників, усунули з усіх громадських посад. Його цькували в офіційній пресі, секретні служби неофіційні збирали компромат.

На відкритті персональної виставки Івана Гончара в Києві взимку 1991 року публічно співали «Ще не вмерла Україна». На жаль, тільки на схилі літ він одержав почесні звання Лауреата Шевченківської премії і Народного художника України.

18 червня 1993 року видатний митець, колекціонер і громадський діяч востаннє причастився св. Христових таїн і відійшов у вічність. Його похорон перетворився на маніфестацію любові й визнання. Труну, накриту червоною козацькою китайкою, несли від св. Володимирського собору до пам'ятника його землякові Тарасу Шевченкові, відтак — на Байковий цвинтар, де поховали із сподвижниками — Стусом, Литвином, Тихим, Світличним.

Того ж 1993 року за постановою Уряду засновано Музей Івана Гончара на базі його колекції. Для нього надано приміщення колишньої канцелярії Київського генерал-губернатора поблизу Києво-Печерської Лаври — пам'ятка архітектури XVIII — XIX ст. (вул. Січневого повстання, 29). Зараз тривають реставраційні роботи, узгоджені з інститутом «Укрпроектреставрація». Із загальної площі 1500 кв.м. вже повністю відремонтовано 300 кв.м. і частково 270 кв.м.

Колектив Музею в складі близько сорока осіб проводить інвентаризацію, опис і фотофіксацію гончарівської збірки, закуповує обладнання, розробляє концепції та експозиційні плани, комплектує книгозбірні, фото-, кіно-, аудіотеки тощо.

І хоча офіційне відкриття ще попереду, але Музей уже став помітним чинником у культурному й науковому житті, зокрема, проведення Гончарівських читань. Перші (13 — 14 квітня 1994 р.) сприяли багатогранному висвітленню подвижницької діяльності на ниві української культури фундатора Музею І. М. Гончара. В них узяли участь відомі науковці, митці, письменники, народні депутати. Визначаючи тему Других — «Українська народна творчість у поняттях міжнародної термінології (примітив, фольклор, аматорство, наїв, кітч...)» — Оргкомітет врахував актуальну потребу вироблення більш адекватних і точних уявлень про структуру народної мистецької творчості, розрізнення в ній сфер, що протягом століть зберігають свою специфіку, взаємодіють, еволюціонують, зближуються, співпадають, відштовхуються, породжують нові явища в народній і академічній складових національної культури.

Другі Гончарівські читання розпочались 26 січня 1995 р. покладанням квітів на могилі Івана Гончара напередодні його 84-річчя. Того ж вечора відбулася прес-конференція. Директор Петро Гончар, його заступник Анатолій Заїка та інші співробітники ознайомили журналістів з результатами півторарічної діяльності Музею Івана Гончара, програмою й учасниками читань, вручили присутнім перші друковані матеріали новозаснованого Музею. Режисер Борис Бойко презентував фільми про митця, створені в 1960-х і 1990-х роках.

Програма містила близько 80 доповідей. Виступаючі розглянули творчість відомих майстрів, історичну спадщину і сучасний розвиток художньої діяльності в Україні й світі на матеріалі декоративного мистецтва і архітектури, образотворчого мистецтва, музики, театру, словесності, етнографії. Серед доповідачів — понад 30 докторів і кандидатів наук. Найбільше доповідей представили співробітники Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (О. Бріцина, С. Грица, Т. Кара-Васильєва, О. Клименко, Т. Косміна, О. Красильникова, О. Найден, Т. Романець, М. Селівачов, Г. Скляренко, Ю. Смолій, Д. Степовик, В. Фоменко, І. Юдкін, Інституту народознавства у Львові (С. Гвоздевич, Л. Герус, Р. Забашта, Р. Захарчук-Чугай, М. Моздир, М. Станкевич), Української Академії мистецтв (Г. Заварова, Д. Клочко, О. Лагутенко, Л. Лисенко, Т. Орлова), Харківського художньо-промислового інституту (О. Омельченко, Л. Соколюк, О. Стрижак, Н. Трегуб, Л. Чернова). Репрезентовані й інші інститути НАН України: археології (М. Сагайдак), історії (С. Білокінь), а також Київський університет ім. Т. Шевченка (О. Косміна), Львівський ім. І. Франка (Б. Ми-

хайлишин), Прикарпатський ім. В. Стефаника в Івано-Франківську (Є. Антонович), Національний музей у Львові (М. Гелитович, О. Юрчишина) і ще ряд вузів, музеїв, інших етнографічних і мистецьких осередків Полтави, Миколаєва, Луцька, Рівного, Дрогобича тощо.

Цікаві доповіді запропонували закордонні фахівці: з Інституту фольклору, Етнографічного інституту з музеєм Болгарської Академії Наук у Софії (Катя Михайлова, Станка Янева), Музею м. Скоп'є в Македонії (Алла Качева), інститутів історії та теорії мистецтва, Національних меншин Академії Наук Республіки Молдова в Кишиневі (Сергій Кердиваренко, Леонід Чемортан, Степан Курогло), Познанського університету в Польщі (Андрій Каустов), Науково-дослідного інституту Російської Академії Мистецтв у Москві (Марія Некрасова, Тетяна Астраханцева), Спілки художників Росії (Лідія Тайожная, Віктор Калашников), Калузького художнього музею (Василь Пуцко) та ін. Тож маємо підстави вважати П Гончарівські читання відображенням сучасного стану й рівня мистецтвознавчого осмислення даної проблематики не тільки в Україні.

Працювали секції: «Поняттєво-термінологічний інструментарій» і «Проблеми розвитку народної творчості». Кожне пленарне й секційне засідання завершували дискусією, в ході якої з'ясовували специфіку близьких за значенням україномовних понять та їхніх іншомовних еквівалентів, уточнювали термінологічний інструментарій, обговорювали цінність явищ, означуваних відповідними термінами. Відзначали, що розгалужений і точний, емоційно нейтральний поняттєвий інструментарій є показником розвиненості будь-якої наукової дисципліни. В ідеалі загальноприйняті міжнародні терміни мали б однозначно означувати відповідні логічні категорії і реальні явища, однозначно перекладатися з однієї мови на іншу. Стабільна термінологія необхідна для фахової дискусії, науково-популярного викладу, адекватного перекладу в міжнародному спілкуванні. Часто ґрунтом для запеклих дискусій є не принципова розбіжність, а термінологічне непорозуміння. Для участі в міжнародних бієнале, трієнале, квадринале, аматорського, наївного, народного, примітивного та іншого мистецтва Україна повинна проводити такі ж національні конкурси. І тут виникають проблеми. Наприклад, прагнення виставляти ті ж твори на виставках різного спрямування, до чого звикли на республіканських і всесоюзних, що проходили за «народним» (Мінкультури) і «самодіяльним» (Профспілки) відомствами. Друга проблема — поширене ієрархічне розуміння взаємозв'язку різних сфер народної творчості, при якому «народне мистецтво» усвідомлюють первинним і більш цінним, ніж «самодіяльне», не кажучи вже про «примітивне» чи «наївне».

Серйозними труднощами для міжнародного термінологічного узгодження називали різний зміст буквально тотожних понять в окремих національних мовах і культурах. Так, «популярне мистецтво» у нас і «L'art populaire» у Франції — зовсім різні речі. Явища, що в США називають «Folk Art», в Україні звикли вважати швидше самодіяльним мистецтвом, ніж народним. Те, до чого в Західній Європі й Північній Америці застосовують назви «kitsch» і «bad taste», в нашому культурно-побутовому контексті може бути не показухою, вульгарністю, несмаком, а престижною рідкістю і навпаки. Та й у гомогенному мовному середовищі послідовники різних концепцій інколи вкладають різний зміст у загальноживані терміни. Тим більше, що творчість одного майстра (чи навіть один його твір) може сполучати в різних комбінаціях ознаки примітиву, фольклору, наїву, кітчу... Переконають у цьому твори таких відомих майстрів, як Білокур і Приймаченко, Білокінь і Штепи та інших.

Перевагою термінології іншомовного походження відносна моносемантичність як наслідок дистанціювання від інших значень даного слова. Проте з цієї переваги випливають аберації терміна, його приблизне й неточне, суперечне етимології застосування. Це відбувається з надзвичайно модним у нас нині словом «ментальність». У семантичній і етимологічній прозорості «різних» понять укорінена їх термінологічна незручність. Показова з цього погляду термінологічна уразливість звичної тріади «народне-професійне-самодіяльне». Бо сільські народні гончари, теслі, столяри тощо не

можуть не бути професіоналами. Вони діють самі, без спеціальної освіти й належності до професійної корпорації, тобто є самодіяльними.

Висловлювалися протилежні погляди на значення фольклору. З одного боку — це вічноживий і самооновлюваний вияв духовності, людяності, невмируще джерело натхнення, невичерпна скарбниця «будівельного матеріалу» для новітнього розвитку культури. З іншого — розкривалася консервативна роль фольклору в сучасних умовах, коли його традиційно потужний вплив, акцентування колективного фактору гальмує становлення української національної культури як модерного явища, де б домінувала творча індивідуальність.

До здобутків конференції можна віднести і її внесок у подолання емоційної упередженості щодо застосування понять «примітив», «наїв», «аматорство», «кітч» до певного кола явищ української народної творчості; усвідомлення, що ознаки всіх цих понять інколи присутні одночасно в одному творі. Це продемонструвала й виставка, відкрита на час роботи читань у новому приміщенні Музею Івана Гончара. Вона складалася з 150 творів народного іконопису, малярства і розпису, текстилю, кераміки, різьблення та інших видів мистецтва з його колекції та приватних збірок. Їх підготувала до експонування завідувача сектором реставрації Євгенія Сизова-Бабенко. Контroversійну концепцію виставки запропонував її куратор, завідувачий сектором живопису Володимир Рак, який спільно з Оленою Клименко підготував до друку каталог експозиції *.

Своїми думками з приводу обговорюваних проблем поділилися з учасниками читань письменник Євген Сверстюк, художники Опанас Заливаха, Василь Забашта, Василь Перевальський, Володимир Прядка, Олександр Фісун, кандидат мистецтвознавства Василь Щербак, колекціонер Ігор Єрмаков та інші. Всі дискусанти погодилися, що термінологічне значення слова здебільшого не співпадає з його основним у національному мовному контексті. Тому розробка, видання й регулярне перевидання словників мистецтвознавчих термінів і термінологічної лексики народних майстрів необхідні для нормального функціонування наукових і мистецьких інституцій суспільства.

Протягом трьох днів доповіді й дискусії перемежовувалися короткими виступами фольклорних, фольклористичних, аматорських виконавців. За програмою щодня проводилися (в обідню перерву чи ввечері) спеціалізовані екскурсії на виставки, а в неділю 29 січня — кількагодинна автобусна подорож містом у супроводі київського гіда Миколи Левчука.

Підсумкової резолюції прийняти не вдалося, бо порушені проблеми виявилися дуже розмаїтими і складними. Це і занепад книгодрукування з українського мистецтва, що загрожує існуванню вітчизняного мистецтвознавства як наукової галузі; експансія сурогатів народного мистецтва, що експлуатують іконографію і поетику автентичного фольклору, витісняючи його з ринку; «малоестетичність» новітнього масового цивільного і церковного будівництва; відсутність юридичної бази для розв'язання подібних проблем.

На заключному засіданні 29 січня 1995 р. було вирішено заснувати Ініціативний оргкомітет з утворення професійної асоціації дослідників народного мистецтва. Співпрацювати в ньому погодилися П. Гончар, О. Космина, М. Сагайдак, М. Селівачов (Київ), В. Парахин, М. Станкевич (Львів), З. Навроцька (Луцьк), Б. Яремко (Рівне). Ініціативний оргкомітет звертається до всіх, хто відчуває до того силу й покликання, взяти участь у виробленні й формулюванні завдань, концепцій, проектів положення, статуту та інших програмних і юридичних документів майбутньої фахової асоціації, в підготовці її установчого зібрання. (Адреса Ініціативного оргкомітету: 252015, Київ, вул. Січневого повстання, 29. Музей Івана Гончара. Телефони: (044) 294-92-68, 294-92-53).

Конструктивній роботі її Гончарівських читань сприяло видання напередодні їх відкриття збірника тез і резюме доповідей з додатком блоку інформаційних матеріалів «Будуємо Музей Івана Гончара» **. Це стало

* Див.: Каталог виставки, присвяченої Другим Гончарівським читанням. Традиційне народне мистецтво, професіональне мистецтво, примітив: творчість на границях типів художнього мистецтва. — К.: Музей Івана Гончара, 1995. — 18 с.

** Див.: Гончарівські читання (другі). Українська народна творчість у поняттях міжнародної термінології (примітив, фольклор, аматорство, наїв, кітч): Тези і резюме доповідей. — К.: Музей Івана Гончара, 1995. — 136 с.

можливим завдяки спонсоруванню конференції Акціонерним Товариством «Азбодеревскло», підтримці вітчизняними й закордонними жертводавцями, ряду дослідницьких, реставраційних, видавничих проектів Музею Івана Гончара. Зокрема проект його комп'ютеризації виграв конкурс у Фонді «Відродження» й отримав новітнє устаткування на суму 13.200 ам.дол., що вже використовувалося при підготовці II Гончарівських читань.

Ця науково-практична конференція, влаштована Музеєм Івана Гончара спільно з Інститутом підвищення кваліфікації працівників культури, Національним університетом ім. Т. Г. Шевченка, Головним управлінням культури державної адміністрації м. Києва, засвідчує прагнення і спроможність Музею бути не тільки зберегачем цінної збірки україністики, а й провадити наукову, просвітницьку, видавничу діяльність.

Треті Гончарівські читання відбулися 26 — 28 січня 1996 р. Десятиріччя Чорнобильської катастрофи спонукало організаторів поставити в центр їх уваги тему життя, регресії, відродження в українському народному мистецтві. У рамках III Гончарівських читань Музей і асоційований з ним Клуб нащадків козацьких родів організували історико-методологічний семінар «Меценатство в Україні», присвячений 300-річчю перлини української архітектури — Георгіївському Собору Києво-Видубецького монастиря, спорудженого на кошти козацького Стародубського полковника Михайла Миклашевського.

У перспективних планах щорічник Гончарівських читань — постановка й обговорення сучасних проблем українського сакрального мистецтва; естетики, ідеології, етики народної творчості; української місії світові; моделі й завдань української культури XXI століття.

Михайло СЕЛІВАЧОВ

Київ

